

РОЗВИТОК СТРАТЕГІЇ ЧАСОВОЇ ПАРАМЕТРИЗАЦІЇ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Звонська Леся Леонідівна,

д-р філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається еволюція мовної стратегії часової параметризації в діапазоні розвитку давньогрецької мови від архаїчної до класичної доби та її кореляції із синтезованим досвідом пізнання носіями мови характеристик часу.

Ключові слова: категорія часу, часова параметризація, презентність, претеритальність, футуральність, з'єднані та роз'єднані сегменти часових планів, діахронний аспект.

Актуальність нашої роботи зумовлена потребою дослідити мовну інтерпретацію базисних понять дійсності, виходячи з існування певного співвідношення поміж когнітивними й мовними структурами. Досліджувана нами проблематика пов'язана з еволюцією мовної референції універсальних понять картини світу, таких як категорія часу, а також визначення відмінностей у світобаченні носіїв різних мов.

Мета роботи полягає в тому, щоб розглянути розвиток лексико-граматичних засобів референції часу як еволюцію мовної стратегії відображення характеристик феномена часу крізь призму перцептивно-ментального образу часу в свідомості носіїв давньогрецької мови.

Предмет дослідження становлять особливості мовних засобів референції часу в прозових і поетичних текстах, що охоплюють діапазон розвитку давньогрецької мови від архаїчної до класичної доби.

Об'єктом дослідження є мовні засоби референції часу у співвідношенні з синтезованим досвідом пізнання характеристик часу носіями давньогрецької мови.

Наукова новизна полягає в дослідженні напрямів еволюції мовних засобів вираження часу впродовж розвитку давньогрецької мови від архаїчної до класичної доби у відповідності з процесами пізнання носіями цієї мови характеристик феномену часу.

Зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Наше дослідження пов'язане з вирішенням актуальних питань функціональної лінгвістики, когнітивної лінгвістики та етнолінгвістики. Матеріал, що розглядається в нашій статті, містить систематизацію й типологічну інтерпретацію фактів розвитку семантичної категорії темпоральності в давньогрецькій мові з точки зору мовної репрезентації її когнітивного змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні вітчизняні та зарубіжні фундаментальні праці з функціональної лінгвістики О.В. Бондарка [Теорія 1987, 1990], В.Б. Кашкіна [Кашкін 1991], А.П. Загнітка [Загнітко 1993], Ф.С. Бацевича [Бацевич 1997], Ю.О. Пупиніна [Пупинін 1990], С. Стернберга [Sternberg 1973] С.А. Томпсона [Thompson 1992] дають змогу використати функціональний підхід як засіб доступу до пізнання ментальних процесів, і тим самим наблизитися до пізнання феноменів буття. Етнолінгвістичні ідеї, котрі ґрунтуються на дослідженні етноментальної специфіки, яка відображається в національній мові на різних її рівнях, містяться в дослідженнях класичних мов у діахронному аспекті таких учених як Й.М. Тронський [Тронський 1967], М.М. Славятинська [Славятинська 1976, 1987], І.А. Перельмутер

[Перельмутер 1977, 1995], В.П. Нерознак [Нерознак 1998], М.Г.Сенів [Сенів 1997], Г. Штайнталь [Steinthal 1962], Ж. Дюгу [Duhoux 1992], А. Ріксбарон [Rijksbaron 1989, 1994], Е.Дж. Баккер [Bakker 1998], С.М. Сікінг [Sicking 1996].

Незважаючи на опрацьованість багатьох питань, що стосуються дослідження референції часу на матеріалі різних мов та антропоцентричного підходу до відображення навколишнього світу, на сьогодні немає дослідження, яке б систематизувало явища розвитку мовної стратегії референції часу в давньогрецькій мові для розкриття еволюції мовного відтворення часових зв'язків дійсності та її кореляції з розвитком пізнання носіями мови характеристик феномену часу.

Наукові результати. Універсальна категорія реального часу відображається як ментальна репрезентація і як мовна репрезентація. Залежно від ментально-психологічних уявлень кожного народу та культурно-історичних особливостей кожної епохи змінюється інваріантний характер відображення часу. Людина з давніх часів, спостерігаючи за рухом світил, змінами пір року, коловоротом природніх явищ намагалась осмислити сутність часу, який первісно сприймався як нелінійний і неоднорідний: так у етрусків віки були нерівної тривалості, давньоіталійський бог весни Марс (архаїчне *Mavors*, етимологічно споріднене з *verso*) символізував обертання землі і початок нового року у римлян [Сенів 1997, 54]. Мови виникали в період міфологічного світосприйняття, і таке мислення відображене в мовних фактах, особливо архаїчного періоду розвитку мови. У грецькій міфології образ часу пов'язується з образом Кроноса як благодійного володаря "золотого віку" (завдяки схожості звучання *Κρόνος* і *χρόνος* народна етимологія поєднала в образі Кроноса й образ часу, давши йому епітет *χρόνος* *час*). У орфіків породженням хроносу був хаос, неоплатонічна філософія, яка по суті є реставрацією всієї давньої міфології і водночас її перетворенням у філософську систему абстрактних понять, трактує хронос-хаос як універсальний принцип постійного, безперервного, безкінечного і безмежного становлення [Молчанов 1998, 34–38].

Абстрактний феномен часу як певна субстанція, яка існує сама по собі і незалежно від подій, що відбуваються у світі, та перцептивно-емпіричний, конкретний образ буття подій і фактів – обидва види сприйняття часу існують у людській свідомості й актуалізуються не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку один з одним [Осипов 1989, 37–93]. Двоїтий когнітивний характер уявлень людини про час можна розглядати як відображення діалектичного взаємовідношення загального і одиничного, безперервного і дискретного в пізнанні буття, що знаходить своє втілення у відповідній мовній картині. Свідчення діалектичної єдності часової референції у різні епохи віднаходимо в лексичних паралелях: словянське слово *час* етимологічно пов'язане з *частина*, як і латинське *tempus*, водночас з цим *время* вказує на ідею обертання, циклічності аналогічно латинському *verto*, інтенсивно-фреквентативна форма *verso* (пор. ім'я римського бога змін пір року і всіляких перетворень Вертумна) [Тронський 1967, 34]. Референція часу в мові залежно від ментально-чуттєвого сприйняття та існуючих у свідомості носіїв мови онтологічних і гносеологічних уявлень про час впливає на вибір лексико-граматичної часової моделі. Тому сучасна лінгвістика ставить проблему співвідношення концептуальних мисленнєвих систем з мовною картиною світу. Давньогрецька мова з цього погляду ста-

новить особливий науковий інтерес, адже вона була першою в історії Європи високорозвиненою мовою літератури та науки. Так, свого часу ще М.Я. Марр та О.С. Широков висловлювали думки про плідність пошуків кореляцій між особливостями давньогрецької мови і оригінальністю давньогрецької філософії [Мосенкіс 2000, 4].

Античні уявлення про час як складну самоорганізовану систему, що є гносеологічним відображенням онтології часу, пронизують усі аспекти дослідження і відображення часу античною культурою. Так само й граматична категорія часу давньогрецької мови базується на топології часу античного світу від її міфологічної одновимірності до упорядкованості послідовності подій на часовій осі в лінійно-геометричному аспекті (*до, тепер, після*) з усвідомленням і мовною репрезентацією дискретності часу.

Онтологічне та гносеологічне розуміння часу в античній філософії (Платон, Аристотель) та міфології, на сюжетах якої розгортаються колізії епосу (Гомер, Гесіод), в творах античної трагедії та комедії (Есхіл, Софокл, Еврипід, Аристофан), алюзії лірики (Піндар, Алкей, Сапфо, Анакреонт, Алкман, Мімнерм, Івік, Феогнід, Стесіхор, Бакхлід, Гіппонакт та ін.), історико-ораторський наратив (Геродот, Фукидід, Ксенофонт, Демосфен, Лісій, Ісократ та ін.), є підґрунтям його мовної референції крізь призму сприйняття реалії часу як окремим індивідуумом, так і носіями однієї етноментальності. Тому діахронне дослідження відображення часових звязків дійсності у сукупності текстового матеріалу грецьких авторів у цілому свідчить про еволюцію стратегії часової параметризації носіями давньогрецької мови впродовж розвитку мови з архаїчного до класичного періоду.

При дослідженні особливостей відображення категорії часу в мові ми стикаємося не лише з мовними проблемами, а також з проблемами мислення і пізнання, тому проблема відображення часових відношень мовними засобами розглядається з урахуванням філософського, когнітивного, психологічного і лінгвістичного аспектів. З нашого дослідження витікають узагальнення, стосовні до специфіки граматичного втілення давньогрецького світогляду, і ці свідчення можемо порівняти зі свідченнями лексичного рівня, а також із міфологічними, філософськими та іншими свідченнями.

Як ми вже зазначали, на світогляд античних людей значно вплинула міфологізація світу з ідеєю всезагальної, природної, закономірної й гармонійної організації всесвіту. Час у міфології позбавлений двох із трьох своїх основних модусів: минулого і майбутнього, використовується тільки модус сьогодення, *νῦν* *пунс тепер*, як визначає Г. Штайнталь [Steinthal 1962, 119]. Ця темпоральна квазісистема відображена у гомерівському епосі у вигляді абсолютного домінування теперішньої миті. Навіть у тих випадках, коли розповідається передісторія епічних подій сьогодення, вона сприймається лише як сьогодення до теперішньої миті. У результаті, час в епічних творах по суті застиглий у вічності, нерухомий, позбавлений ретро- і проспективи, грані між його вимірами стерті, усі події одновимірні.

Так, час у Гомера позначає певну тривалість подій і явищ, точною відліку якої виступає поняття дня [Bakker 1998, 64]. Часовий зв'язок подій регулюється не стільки часовими відношеннями, скільки просто поєднанням, зчепленням подій, тому неможливо встановити загальну хронологічну картину міфологічно-епічної оповіді. Через гендіадисну конструкцію *χρόνος μῦρος κἀρίθμητος* *безкінечний і безмірний час* – таким постає образ часу у Гомера.

Твори Гесіода демонструють час як упорядкований цикл природних подій, з якими люди повинні були співвідносити події свого повсякденного життя: від землеробських подій до поклоніння богам. Це дихотомічне уявлення про час: одне – циклічний час недосконалого світу, інше – вищий час, у якому іде відлік глобальних моментів в історії світу. Ідеї про наявність двох часових вимірів отримали подальший розвиток у вченнях античних філософів про категорії буття. Так, прикладом статичної концепції часу може служити одна з перших онтологічних концепцій, створена давньогрецьким філософом Парменідом, який розрізняв незмінний "світ істини", реальність, і "світ думки", у якому відбуваються зміни завдяки людській свідомості [Молчанов 1998, 44]. Як аргументи на користь цієї точки зору, сформулював свої знамениті апорії Зенон Елейський. Суперечку між прихильниками ідеї безкінечної подільності часу й ідеї квантів ("атомів", дрібних неподільних одиниць) часу продовжили стоїки.

Розвиток і концептуальну абстракцію ідеї часу отримали в античній філософії, зокрема у Платона й Аристотеля. Платон визначає час як рухому подобу вічності: *εἰκὼν δ' ἐπινοεῖ κινήτων τινα αἰῶνος ποιῆσαι καὶ διακοσμῶν... ποιεῖ μένοντος αἰῶνος ἐν ἐνὶ κατ' ἀριθμὸν ἰοῦσαν αἰῶνιον εἰκόνα, τοῦτονδ' οὖν δὴ χρόνον ὠνομάκαμεν* (Пл. Тим. 37 D). *(творець) задумав створити певну рухому подобу вічності, він творить для вічності, яка перебуває у єдності, вічний образ, який рухається і який ми назвали часом*. Платон наділяє час рисами однієї з характеристик світу навколо нас, порожденного творцем (ὁ δημιουργός). Для платонівської філософії притаманне тлумачення часу не як аморфної форми буття, а як подільної сутності з характеристиками виникнення, становлення, змін з розмежуванням *було і буде*: *ὁ τ' ἦν τό τ' ἔσται χρόνου γεγονότα εἶδη* (Пл. Тим. 37 E) *було і буде – це різновиди часу, які постали*.

Основа концепції Аристотеля (найбільш послідовно викладеної у IV книзі "Фізики") ґрунтується на зв'язку поняття часу з поняттями існування і руху. Глибинний аналіз перцептивного і категоріального понять часу привів Аристотеля до розуміння дискретності часу: *ὁ χρόνος ἀριθμός ἐστιν κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον καὶ συνεχής* *час – це число рухів у відношенні від попереднього до наступного, і так триває постійно* (Ар. Фус. 220 A). Аристотель фактично вводить поняття психологічної ретро- і перспективи, проте протиставлення фізичного і суб'єктивного часу він не проводить [Rijksbaron 1989, 43].

Аналіз розвитку стратегії часової параметризації підтверджує, що функціонально-семантичний діапазон часових форм на кожному синхронному зрізі та в діахронії репрезентує організацію в давньогрецькій мові базових часових планів, які вони моделюють: претеритальності, презентності і футуральності в їх з'єднанні та роз'єднанні; особливості взаємодії та зміни характеру зв'язків поміж центральними і периферійними компонентами планів претеритальності, презентності, футуральності також мають діахронний характер.

У цілому тенденція оформлення функціонально-граматичної диференціації часових форм, чіткішої категоризації їх темпоральної семантики з розширенням сприйняття феномену часу не лише як безперервного, а й перервного все більше звужує сферу вживання тих самих форм дієслова як у презентному, так і претеритальному значенні. Зокрема збільшення ужитку граматичних форм презенса для

часової конкретизації та локалізації у сфері теперішнього підтверджує й збільшення маси ядра плану презентності, яке становлять форми презенса (з 73 % у VIII ст. до 85 % у V ст.) [Звонська Генеза 2005, 80–81].

Процеси функціонально-семантичної еволюції лексико-граматичних засобів плану претеритальності демонструють еквівалентний перерозподіл своїх базових складників імперфекта та аориста, що свідчить про компенсаторні можливості системи мови, синергетику її функціонально-семантичних засобів для передачі відповідної часової характеристики. Периферія плану претеритальності в процесі історичного розвитку зазнала значних змін. На відміну від стартового періоду досліджуваного матеріалу (VIII ст.), коли не зафіксовано форм *praesens historicum*, у фінальну добу (пер. пол. IV ст.) вони складають доволі відчутну частку периферійних моделей. Натомість питома вага *perfectum historicum* відчутно зменшується, що пов'язано із семантичною еволюцією перфектних форм, закріпленням у класичну добу їх функціонально-семантичної специфіки з акцентом на результативності в теперішньому [Звонська Генеза 2005, 191].

У цілому на період поміж архаїчною та класичною добою припадає інтенсивна семантична еволюція перфектних форм, визначення їх функціональної специфіки, яке закріплюється за ними у класичний період. Як свідчать дані й інших дослідників, з гомерівських часів починається процес становлення перфекта як специфічної та самодостатньої часово-видової категорії [Славятинська 1976, 127; Перельмутер 1997, 30; Friedrich 1974, 21]. Стабілізація категоріального значення перфектних форм призвела до семантичного перерозподілу сукупності їх значень, які накладалися на інші граматичні часові форми, і подальшого закономірного розподілу їх між структурами перфекта, імперфекта, аориста та плюсквамперфекта.

Таким чином, загальні процеси функціонально-семантичного розвитку категорії темпоральності в давньогрецькій мові свідчать про тенденцію до сприйняття феномену часу в єдності його безперервності і перервності. Якщо домінуючими граматичними репрезентантами міфологічного уявлення аморфного часу в архаїчну добу виступали форми презенса та аориста, то у класичну добу часова референція набуває більшої граматичної відповідності характеристикам категорії часу.

Поняття з'єднання та роз'єднання часових планів тісно пов'язане з поняттями часового континууму та часової дискретності. Спостереження за функціонально-семантичним розвитком конститuentів часових планів у давньогрецькій мові виявило певний ізоморфізм: зменшення з'єданого сегменту як у плану претеритальності (з 26 % у VIII ст. до 17 % у V ст.), так і футуральності (відповідно – з 56 % до 54 %) [Звонська Генеза 2005, 203]. Динаміка змін з'єднаних та роз'єднаних сегментів плану футуральності не є настільки показовою, що залежить від специфіки сфери майбутнього та семи майбуття, яке в свідомості людини невід'ємне від теперішнього. Збільшення обсягу відмежованого часового складника свідчить про те, що в міру усвідомлення носіями давньогрецької мови розподільності часу, збільшуються можливості мовного відтворення дискретності часу. Розщеплення часового континууму, розмежування часових планів свідчить, що мовна репрезентація діалектичної єдності безперервності і перервності часу набуває таким чином чіткіших форм.

За даними наших спостережень, для давньогрецької мови класичного періоду, порівняно з архаїчною добою, визначальними є чіткіша категоризація граматичних форм часу та домінування часових форм, що належать до відмежованих сегментів часових планів минулого і майбутнього, для точнішої передачі саме дискретних характеристик часу. Розмежування сфер минулого і майбутнього у сприйнятті античних греків класичної доби можна представити як філософськими і граматичними дефініціями, так і вербальною репрезентацією у прозі та поезії. Так, світоглядні філософські настанови перегукуються з сучасною Платону й Арістотелю мовною референцією реалії часу з її рисами вічного тривання та вічного розподілу на *було*, *є*, *буде*. Наприклад, період минулого Софокл чи Ксенофонт називають *ὁ πρὶν χρόνος* досл. *час, який був раніше* або ж *ὁ παρὸς* (*πρόσθεν*) *χρόνος* досл. *час, який був раніше*, сприймаючи точкою відліку *τὸ νῦν εἶναι* *теперішній час*, досл. *буття зараз*; на позначення майбутнього Піндар, Геродот, Демосфен, Ксенофонт, Софокл вживають перифразу *ὁ λοιπὸς χρόνος* досл. *решта часу* [Звонська Історія 2005, 116].

У цілому часова параметризація у давньогрецькій мові та її кореляції з етноментальним розвитком пізнання однієї з базових категорій буття – категорії часу – онтологічно і епістемологічно виступає змінною категорією, яка зазнає еволюції разом із зміною людських уявлень про часові відношення та розвитком пізнання її носіями характеристик феномену часу.

В статье рассматривается эволюция языковой стратегии временной параметризации в диапазоне развития древнегреческого языка от архаического до классического периода и ее корреляции с синтезированным опытом познания носителями языка характеристик времени.

Ключевые слова: категория времени, параметризация, презентность, претеритальность, футуральность, объединенные и разъединенные сегменты временных планов, диахронный аспект.

The article considers the evolution of language's strategy of the time measurement in the development of Old Greek language from archaic to classic period and its correlations with the joined experience of cognition of time characteristics.

Key words: category of time, the time measurement, present time, past time, futurity, connected and disconnected segments of temporal plans, diachronic aspect.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф.С. Бацевич, Т.А. Космеда. – Львов, 1997.
2. Звонська Л.Л. Генеза парадигми темпоральності в давньогрецькій мові / Л.Л. Звонська. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005.
3. Звонська Л.Л. Історія грецької мови / Л.Л. Звонська. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – 302 с.
4. Кашкин В.Б. Функциональная типология перфекта / В.Б. Кашкин – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991.
5. Молчанов В.И. Время и сознание. Критика феноменологической философии / В.И. Молчанов. – М.: Высшая школа, 1998. – 143 с.
6. Мосенкіс Ю.Л. Найдавніші пам'ятки грецької мови / Ю.Л. Мосенкіс. – К.: Дослідницький семінар "Мова та історія", 2000. – 28 с.
7. Нерознак В.П. Древнегреческий язык / В.П. Нерознак // БСЭ. Языковедение. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 118–119.
8. Осипов А.И. Пространство и время как категории мировоззрения и регуляторы практической деятельности / А.И. Осипов. – Мн.: Наука и техника, 1989. – 219 с.

9. *Перельмутер И.А.* Залог древнегреческого глагола: теория, генезис, история / РАН, Ин-т лингвистическ. исследований / И.А. Перельмутер. – СПб.: Ноах, 1995. – 275 с.
10. *Перельмутер И.А.* Общеиндоевропейский и греческий глагол / И.А. Перельмутер – Л.: Наука, ЛО, 1977. – 208 с.
11. *Пупынин Ю.А.* Функциональные аспекты грамматики русского языка: Взаимосвязи грамматических категорий / Ю.А. Пупынин. – Л.: Изд-во Ленинградск. пед. ин-та, 1990.
12. *Сенів М.Г.* Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови) / М.Г. Сенів. – Донецьк: Донеччина, 1997. – 287 с.
13. *Славятинская М.Н.* Древнегреческий язык как функциональная система / М.Н. Славятинская // Живое наследие античности. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – С. 5–24.
14. *Славятинская М.Н.* О становлении категории времени в греческом языке / М.Н. Славятинская // Вопросы классической филологии. – М., 1976. – № 6. – С. 115–145.
15. *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность* / А.В. Бондарко и др. – СПб.: Наука, 1990.
16. *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис* / А.В. Бондарко и др. – Л.: Наука, 1987.
17. *Тронский И.М.* Общеиндоевропейское языковое состояние / И.М. Тронский. – М.; Л.: Наука, 1967. – 104 с.
18. *Bakker E. J.* Written Voices, Spoken Signs: Tradition, Performance and the Epic Text / E.J. Bakker, A. Kahane (eds.). – Cambridge: Mass. Reviewed by M.D.Usher, 1998. – 294 p.
19. *Duhoux Y.* Le Verbe grec ancien: elements de morphologie et de syntaxe historiques / Y. Duhoux. – Louvain-la-Neuve: Peeters, 1992. – 304 p.
20. *Friedrich P.* On Aspect Theory and Homeric Aspect / P. Friedrich // International Journal of American Linguistics Memoir. – 1974. – № 28. – S. 1–44.
21. *Rijksbaron A.* Aristotle, Verb Meaning and Functional Grammar: Towards a New Typology of States of Affairs / A. Rijksbaron. – Amsterdam: J. C. Gieben, 1989. – 308 p.
22. *Rijksbaron A.* Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek: An Introduction / A. Rijksbaron. – Amsterdam: J.C. Gieben, 1994. – 304 p.
23. *Sicking C.M.J.* Two Studies in the Semantics of the Verb in Classical Greek. / C.M.J. Sicking, P. Stork. – Leiden: Brill, 1996. – P. I: Aspect choice: time reference or discourse function? – P. 1–118.
24. *Steinthal H.* Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römer mit besonderer Rücksicht auf die Logik / H. Steinthal. – B.: Verlagsbuchhandlung, 1962. – VII, 712 S.
25. *Sternberg S.* The perception of temporal order: Fundamental issues and a general model / S. Sternberg // Attention and Performance. – N.Y., L.: Academic Press, 1973. – P. 170–204.
26. *Thompson S.A.* Functional Grammar / S.A. Thompson // International Encyclopedia of Linguistics / [Ed. W. Bright]. – N.Y.: Oxford University Press, 1992. – Vol. 2. – P. 37–40.